

Statybos liaudies ir mokslo terminijos bendrybės ir skirtybės

ROBERTAS STUNŽINAS

Mykolo Romerio universitetas

Šiame straipsnyje aptariami pagrindiniai statybos liaudies ir mokslo terminijos panašumai ir skirtumai. Šiuo darbu tęsiamas autoriaus statybos liaudies terminijos tyrinėjimo ciklas. Prieš pradėdant lyginti šias dvi terminijas, pasakytina, kad gyvoji kalba ir jos terminija yra svarbus mokslo terminijos šaltinis. Lietuviškosios terminologijos teorijos pradininkas filosofas St. Šalkauskis *Logos* žurnale išspausdintame darbe „Terminologijos teorija ir lietuviškoji filosofijos terminija“ rašė, kad paprastosios žmonių kalbos žodžiai yra pagrindinis mokslo terminijos šaltinis: „neprivalu nei gamintis naujas terminas, nei skolintis svetimais, jei yra galima visai patenkinamai pritaikyti patirtam mokslo reikalui paprastos žmonių kalbos žodis“ (Šalkauskis 1991: 55). Filosofas pabrėžė, kad paprastoji kalba yra ne tik turtingiausias, bet ir suprantamiausias mokslo terminijos šaltinis. Apie tai yra kalbėję ir žymieji lietuvių kalbininkai K. Būga (1961: 784), J. Balčikonis (1978: 164), Pr. Skardžius (1997: 300). Specialiųjų gyvosios kalbos žodžių svarbą kuriant atskirų sričių terminus pabrėžia ir terminologai. St. Keinio teigimu, terminologijos kūrimo pamatą sudaro savos kalbos priemonės ir atskirose srityse galima plačiai remtis tarmių žodynu, ypač liaudies terminais (2005: 232). Gyvosios kalbos žodžių svarbą kuriant mokslo terminus akcentuoja ir statybos mokslo specialistai. *Statybos terminų žodyno* autoriai – A. Kudzys, A. Rosinas ir B. Kudzienė – žodyno pratarmėje rašo, kad statybos terminijoje svarbūs yra taisyklingi nuo seno vartojami gyvosios kalbos terminai (STŽ 2002: 6). Tačiau nepaisant to, liaudies ir mokslo terminija yra skirtingos sritys – „tai lemia mokslo, apskritai civilizacijos ir etnikos, liaudies gyvenimo skirtybės ir prieštaros“ (Klimavičius 2005: 133).

Kalbant apie liaudies ir mokslo terminų bendrybes, pasakytina, kad ir liaudies terminai, ir mokslo terminai priklauso specialiosios leksikos sluoksniui. Mokslo terminai yra žodžiai arba pastovūs atributiniai žodžių jun-

giniai, turintys labai apibrėžtą reikšmę tam tikros srities kalboje ir pavadinantys sąvokas kaip tam tikros sistemos narius (Keinys 2005: 229). Liaudies terminai yra nomenklatūriškai koncentruotos informacijos atspindžiai. Kaip ir mokslo terminai, liaudies terminai žymi specialiąsias sąvokas (Никитина 2009: 80). Tačiau ir mokslo, ir liaudies terminai nėra vien tik žodžių rūšis – jie netelpa vien į žodžio ribas ir gali būti ir vienažodžiai, ir sudėtiniai (žr. Gaivenis 2000: 14, Jakaitienė 2010: 182).

LIAUDIES TERMINIJA – MOKSLO TERMINIJOS PAGRINDAS

Kaip jau minėta, liaudies ir mokslo terminija yra skirtingos ir atskirai funkcionuojančios sritys. J. Klimavičius teigia, kad liaudies terminija yra mokslo terminijos šaltinis – iš jos mokslo terminija ima terminus mokslo sąvokų sistemos įvardijimo reikmėms. Tačiau kalbininkas atkreipia dėmesį, kad skolinimasis yra nevienodas: „Beje, ne visoms mokslinės terminijos šakoms tie šaltiniai vienodai gilūs, kartais jų visai nėra“ (Klimavičius 2005: 133). Tai galima matyti imant ankstyvąją statybos mokslo terminiją. XIX a. viduryje ir pabaigoje periodikoje pradėjusios rasti statybos mokslo terminijos pagrindinis šaltinis buvo liaudies terminai. Pavyzdžiui, L. Ivinskio kalendorių (1846–1863) ūkio patarimų straipsniuose, *Aušros* straipsniuose *Medega statant trobas* (1883–1886), *Lietuvos draugijos* leistame (1890–1905) žemdirbiams skirtame mėnraštyje *Ukinikas (Ūkininkas)* galima aptikti iš gyvosios kalbos paimtų statybos sąvokų, pvz.: *durelės* Uk 1891 IV 175, *durės* Uk 1890 II 22, *gelžis* M 1884 I–II 56, *gomurys* Uk 1891 IV 174, *grįczia* Uk 1891 IV 173, *grindys* Uk 1891 IV 171, *juszka* Uk 1891 IV 175, *kakalis* Uk 1891 IV 173, *kalkiai* M 1884 I–II 56, *kaminas* Uk 1891 IV 173, *kliausmas* Uk 1891 IV 174, *langas* Uk 1890 II 22, *lenta* Uk 1891 IV 171, *lubos* Uk 1891 IV 172, *molis* K 1849 31, *namas* K 1849 30, *palubė* Uk 1891 IV 175, *pamatas* Uk 1890 II 22, *peczius* Uk 1891 IV 173, *plyta* Uk 1891 IV 171, *samanos* Uk 1891 III 134, *siena* K 1849 31, *sienojas* Uk 1891 III 132, *sklepas* Uk 1891 IV 172, *smiltis* Uk 1891 III 134, *stiklas* M 1884 I–II 56, *stogo czerpės* M 1884 I–II 56, *teptuvas* K 1849 31, *tinkas* Uk 1891 III 134, *trioba* Uk 1891 III 134, *vainikas* Uk 1891 III 132, *ziame* K 1862 45.

Tačiau ne visi liaudies terminai į mokslo terminiją yra patekę tiesioginėmis reikšmėmis. St. Šalkauskis yra atkreipęs dėmesį į tai, kad terminijos reikalui imami paprastosios kalbos žodžiai perdirbami ir jų reikšmės tikslinamos, praplečiamos, susiaurinamos arba kilnojamos pagal analogiją

(Šalkauskis 1991: 24–31). Apie tai yra rašę ir terminologai (Keinys 2005: 231; Klimavičius 2005: 135; Gaivenis 2000: 52–53). Vaizdingu J. Klimavičiaus teigimu, „liaudies terminijos panaudojimas – ne perpylimas iš vieno indo į kitą, o kraujo perpylimas pagal tinkamą grupę, ne perkėlimas iš vienos vietos į kitą, o persodinimas ar įskiepijimas“ (2005: 135). Visuotinai pripažįstama, kad mokslo terminai nuo paprastųjų žodžių (kartu ir nuo liaudies terminų) skiriasi reikšmės specializacija ir aiškia semantine riba (LE XXXI 1964: 81; Гринев 1993: 29).

Apžvelgus XX a. pradžios (1910–1937 m.) statybos mokslo leidinių terminiją, matyti, kad dažnai statybos sąvokos remiasi liaudies terminais. Liaudies terminais ankstyvojoje statybos mokslo terminijoje įvardijamos pagrindinės statybos sąvokos ir nemaža dalis mokslo terminų reikšme beveik atitinka liaudies terminus, pvz.: *akmuo* Jod 2, *aliejus* Kind 32, *anglis* Iv 48, *ažuolas* Kind 7, *balana* Jan 16, *eglė* Jan 18, *sija* Kind 14, *kambarys* Jan 14, *kūtė* Van 10, *lenta* Braž 2, *lubos* Jan 15, *molis* Reis 1, *namas* Zub 9, *pečius* Braž 1, *pušis* Jan 18, *raštas* Reis 24, *siena* Reis 1, *smėlys* Jan 9, *šulas* Braž 10, *žabai* Van 28, *žoyras* Reis 13. Tačiau daugeliu atvejų liaudies terminų reikšmės specializuojamos, susiaurinamos arba išplečiamos, todėl mokslo terminai gali įgyti naujų reikšmių, pvz.: *druskos* Jod 1, *grindys* Kind 13, *krosnys* Šim 4, *lubos* (lubos ir perdangos) Šim 4. Čia terminologizuotomis daugiskaitos formomis žymimos daiktų klasės (plačiau žr. Stunžinas 2007: 125–134).

LIAUDIES IR MOKSLO TERMINIJOS REIKALAVIMAI

Kalbininkai yra atkreipę dėmesį, kad ne visi liaudies terminai gali tikti mokslo terminijai. A. Salys yra rašęs, kad „liaudiniai terminai prigyja bendriniais tik tada, jeigu jie nespriešina logikai ir šiaip pagaulūs vartoti“ (Salys 1985: 102–103). K. Gaivenis teigė, kad yra nemažai trukdžių terminologizuoti liaudies kalbos žodžius – nemaža specialiosios leksikos dalis yra siaurame plote vartojami ir mažai kam žinomi žodžiai, nemažai liaudies terminų yra neaiškios motyvacijos ir stilistiškai konotuoti žodžiai (Gaivenis 2002: 52). Todėl galima teigti, kad liaudies terminai gali turėti mokslo terminams nebūdingų savybių. Tačiau mokslo terminams keliami griežti reikalavimai. Pagrindiniai mokslo terminų požymiai yra tikslumas (Keinys 1980: 31, Гринев 1993: 29, Skujiņa 1993: 51, Gaivenis 2002: 38), vienareikšmiškumas (Гринев 1993: 32, Skujiņa 1993: 51), reikšmės apibrėžtumas (Keinys 1980: 28, Гринев 1993: 30), taisyklingumas (Keinys

1980: 52, Gaivenis 2002: 36), emocinis neutralumas (Keinys 1980: 35, Гринев 1993: 32, Gaivenis 2002: 44), patogumas (Keinys 1980: 42), sistemiškumas (Keinys 1980: 37, Skujiņa 1993: 51, Gaivenis 2002: 40), darvybos patogumas (Keinys 1980: 45, Gaivenis 2002: 47), nominatyvumas (Гринев 1993: 33), kontekstinis savarankiškumas (Гринев 1993: 32, Skujiņa 1993: 51), mononimiškumas, neambivalentiškumas (Skujiņa 1993: 51) ir kt. Tikslumas daugeliu atvejų akcentuojamas kaip esminis skiriamasis mokslo terminų bruožas (Keinys 1980: 31; Гринев 1993: 29; Skujiņa 1993: 50). Toliau straipsnyje aptariami kai kurie šių požymių.

TAISYKLINGUMAS

Mokslo terminai turi atitikti bendrinės kalbos reikalavimus, jie yra tiesiogiai susiję su bendrinės kalbos bendrąja leksikos sistema ir jokių būdu negali būti nuo pastarosios izoliuojami (Keinys 1980: 53). Liaudies terminijoje yra nemažai svetimos kilmės žodžių, kurie bendrinės kalbos atžvilgiu vertinami kaip svetimybės, pvz.: ^x*katukas* (brus. *котух*, l. *kotuch*) „vištidė“ LKŽe, ^x*paviētis* (brus. *павеу*) „pašiūrė“ LKŽe, ^x*sienis* (l. *sieñ*) „prieangis“ LKŽe, ^x*šopas* (l. *szopa* < vok. *Schuppen*) „daržinė“ LKŽe ir kt. Taip pat pridurtina, kad šnekamoji ir rašytinė forma – vienas svarbiausių liaudies ir mokslo terminų skiriamųjų bruožų (Никитина 2009: 82). S. Nikitina teigia, kad mokslo terminija yra konceptualiųjų žinių apie tiriamą dalyką perteikimo priemonė ir ji visų pirma funkcionuoja rašytine forma. Mokslo terminijoje viskas turi būti eksplikuota, o rašytinis tekstas yra pagrindinė tokių žinių realizacijos forma. Liaudies terminijai būdinga šnekamoji komunikacijos forma ir dalis žinių perduodamos neverbalinėmis komunikacijos priemonėmis (Никитина 2009: 82). Su šnekamuoju liaudies terminų funkcionavimu, matyt, reikėtų sieti ir terminų formos nevienodumą. Statybos liaudies terminijai būdingas išraiškos nepastovumas – čia daug garsinio ir gramatinio variavimo atvejų, pvz.: *daržinė* (3^b) LKA I 53, LKŽe – *daržinė* (1) LKA I 53, *klētis* (1) LKA I 47, LKŽe – *klētis* (3) LKA I 47, LKŽe, *mālkīnē* (1) LKŽe – *malkīnē* (3^a) LKŽe; *peludnica* LKA I 54 – *peludnyca* LKA I 54, *pūnē* LKA I 49, LKŽe – *punē* LKA I 49, *sušnia* LKA I 65 – *sūšnia* LKA I 65; *abarēs* LKA I 50, LKŽe – *abarai* LKA I 50, *anklētis* LKA I 49, LKŽe – *anklētē* LKA I 49, *arklīnykas* LKA I 50 – *arklīnykē* LKA I 50, *aruodas* LKA I 47, LKŽe – *aruoda* LKA I 47.

EMOCINIS NEUTRALUMAS

Mokslo terminams būdingas emocinis neutralumas, idealus terminas turėtų būti logiško proto bejausmis kūrinys (Keinys 1980: 35). Tačiau liaudies terminai, kitaip nei mokslo terminai, gali turėti emocinį atspalvį. Į tai yra atkreipęs dėmesį K. Gaivenis, rašydamas, kad nemaža liaudies terminų dalis yra stilistiškai nuspalvinti žodžiai (Gaivenis 2002: 52). Pavyzdžiui, kai kurie liaudies terminai turi vertinamųjų požymių. Nedidelis ir prastas gyvenamasis namas liaudies terminijoje vadinamas stilistiškai konotuotais terminais arba turi vertinamąją semą, pvz.: *lūšna* KazRŽ I 468, *numpalaikiai* DūnŽ 224, *laužas* LKŽe, *laužynas* LazŽ 141, *trobukas* LKŽe, *Zanavž3* 481, *trobapalaikė* DūnŽ 406, *trobėsikė* Zanavž3 481.

VIENAREIKŠMIŠKUMAS IR DAUGIAREIKŠMIŠKUMAS

Tobulai sutvarkytoje mokslo terminijoje kiekvienai sąvokai turėtų būti atskiras terminas ir kiekvienas terminas turi žymėti tik vieną sąvoką (Keinys 1980: 30). A. Kaulakienė yra rašiusi, kad ideali nominacija įmanoma tik tada, kai terminija yra nusistovėjusi ir yra aiški terminų kategorijų, atitinkančių sąvokų kategorijas, sąsaja ir motyvacija. Ideali nominacija yra tada, kai terminas pavadina vieną sąvoką, o sąvoka atitinka vieną terminą (Kaulakienė 2009: 82). Tačiau ne iki galo sutvarkytose terminijos srityse neretai vienu terminu įvardijamos kelios sąvokos arba viena sąvoka žymima keliais terminais. Terminų daugiareikšmiškumas ir sinonimija laikomi terminijos ydomis (Даниленко 1977: 65). Šie terminologijos reiškiniai sunkina informacijos perteikimą ir sukelia visos terminų sistemos painiavą – tai yra viena sąvokų sistemos ir terminų neizomorfiškumo priežasčių. Nepaisant to, liaudies terminijoje daugiareikšmiškumas yra gana dažnas reiškinys. Pavyzdžiui, neretai tas pats terminas žymi skirtingus pastatus, pastatą ir patalpą, pvz.: *butas* „bet koks pastatas, trobesys“ LKŽe – „gyvenamasis namas, troba, pirkia“ LKA I 34, LKŽe, *daržinė* „šieno laikomas trobesys“ KaltŽ 40, LKA I 56 – „trobesys, kuriame javai tik sukraunami“ LKA I 53, LKŽe, *klojimas* „šieno laikomas trobesys“ LKA I 57 – „trobesys, kuriame javai sukraunami ir džiovinami“ LKA I 53; *namas* „gyvenamasis namas“ LKA I 34, LKŽe – „atskirai pastatytas nedidelis trobesys su virykle vasarai“ LKŽe – „tvartas, esantis po vienu stogu su gyvenamuoju namu“ LKA I 49, LKŽe; *buta* „trobesys, namas“ LKŽe – „kambarys“ LKŽe, *gryčia* „gyvenamasis namas“ KupŽ 733, LKA I 34, LKŽe – „vienas gyvenamojo namo galas“ LKA I 34, LKŽe, *jauja* „atskira troba, kurioje linus džiovina

ir mina“ LKŽe, Zanavž1 563 – „javų džiovinimo patalpa“ LKA I 64, LKŽe. Daugiareikšmiškumas liaudies terminijoje yra įvairialypis, čia terminai neretai siejasi įvairiais asociaciniais ryšiais, gali būti susiję metoniminiu visumos ir dalies, įrankio ir veiksmo padarinio, medžiagos ir gaminio ar kito-kiu santykiu (plačiau žr. Stunžinas 2009: 68–92).

MONONIMIJA IR SINONIMIJA

Kaip jau minėta, mononimiškumas (sąvokos vadinimas vienu terminu) yra vienas iš mokslo terminijos reikalavimų. Tų pačių sąvokų įvardijimas keliais terminais yra viena seniausių ir svarbiausių terminologijos problemų. Pačios bendriausios sinonimijos priežastys yra terminologijos nevienodumas, įsigalėjusios vartosenos nepaisymas, nevienodas kalbos išgalių naudojimas (Keinys 1980: 98–99), noras racionaliau pavadinti sąvoką, kalbinės interferencijos padariniai (Kaulakienė 2009: 178), terminų formų varijavimas, skirtingų aspektų pabrėžimas, dviejų skirtingų terminų skolinimasis arba termino skolinimasis ir savos kalbos dubleto atsiradimas, oficialaus ir šnekamojo termino arba šiuolaikinio ir pasenusio termino vartojimas, ilgojo ir trumpojo termino varianto vartojimas (Гринев 1993: 29). Terminologijoje sinonimų sąmoningai vengiama ir vieningai sutariama, kad kiekviena sąvoka turi būti žymima tik vienu terminu (Keinys 1980: 98). Terminologijoje sinonimija gali būti leidžiama keliais atvejais. Visų pirma sinonimai pateisinami, kai norima skirtinguose terminų sistemose išskelti ne tuos pačius vienos sąvokos požymius. Taip pat sinonimų gali atsirasti vartojant trumpesnius variantus. Pateisinama ir tarptautinių ir savos kilmės terminų sinonimija (Keinys 1980: 103). Liaudies terminijoje, kaip ir paprastojoje kalboje, sinonimija yra įprastas reiškinys, rodantis semantinę kalbos lankstumą ir išraiškos priemonių įvairovę. Pavyzdžiui, gyvenamasis namas gyvojoje kalboje vadinamas beveik trimis dešimtėmis nevienodos kilmės terminų, pvz.: *apseigos* LKŽe, *butas* LKŽe, *duba* LKŽe, *gyvenimas* LKŽe, *gūžta* LKŽe, *namas* LKŽe, *pastatas* LKŽe, *pašalys* LKŽe, *pirkia* LKŽe, *pirktaitė* LKŽe, *pirktukė* LKŽe, *priešinė* LKŽe, *triobesys* LKŽe, *troba* LKŽe, *trobinė* LKŽe, **budavonė* (l. *budowanie*) LKŽe, **budinkas* (l. *budynek*, brus. *будынак*) LKŽe, **gaspada* (l. *gospoda*) LKŽe, *grinyčia* (brus. *грыдніца*) LKŽe, *gryčia* (brus. *грыдніца*) LKŽe, **bakūžė* (vok. dial. *backhus*) LKŽe, **istuba* (vok. Stube, la. *istaba*, *istuba*) LKŽe, **kūta* (vok. *Kote*) LKŽe, *rūmas* (germ.) LKŽe, **stuba* (vok. dial. *stuba*) LKŽe, **škūnė* (vok. dial. *schüne*) LKŽe, **ūta* (vok. *Hütte*) LKŽe, **šeimynstubė* (hibr.) LKA I 34.

Be to, daug sinonimiškų liaudies terminų tarpusavyje yra susiję ir bendru daugiareikšmiškumo ryšiu. Pavyzdžiui, šieno laikomą trobesį žymintys sinoniminiai terminai *šieninė* LKŽe, *daržinė* LKŽe, *klaimas* LKŽe, *klojimas* LKŽe, *kluonas* LKŽe, *skūnia* LKŽe turi ir javų laikomo trobesio reikšmę, o gyvenamojo namo priemenę žymintys terminai *butukas* LKŽe, *kalidorius* LKŽe, *nameliokas* LKŽe, *namelis* LKŽe turi ir pirties pirmosios patalpos reikšmę (plačiau žr. Stunžinas 2009: 70–72). Tai galima paaiškinti tuo, kad liaudies terminams, kaip ir paprastosios kalbos žodžiams, būdingas reikšmių nepastovumas (Трубачев 1966: 62; Клепикова 1974: 30; Klimavičius 2005: 134). Paprastojoje kalboje žodžių reikšmė yra neapibrėžta ir priklausoma nuo konteksto, sinonimų atsiranda vengiant dviprasmybių, kurios kyla iš žodžių vartosenos perkeltine reikšme ir reikšmių plėtėjimo ar siaurėjimo (Riggs 1993: 195). Liaudies terminų sinonimiškumą lemia paprastosios kalbos sinonimų šaltiniai. Skiriami trys pagrindiniai paprastosios kalbos sinonimų šaltiniai – žodžių darybos išgalės, naujų reikšmių atsiradimo galimybės, tarmės ir kitos kalbos (žr. Jakaitienė 2010: 124).

ASOCIATYVUMAS IR LOGIŠKUMAS

Su terminų tikslumo reikalavimu glaudžiai yra susijęs asociatyvumas ir logiškumas. Mąstymo turinio elementai liaudies ir mokslo terminais reiškiami skirtingai. A. Salys yra atkreipęs dėmesį, kad gyvojoje kalboje specialios reikšmės žodžiai, ypač naujadarai, susidaro kitokiu principu nei mokslo terminijoje: „gyvojoje liaudies kalboje termininiai naujadarai greičiau susidaro pirmu daikto pamatymu ir įspūdžiu, kartais ir ne visai logiška analogija“ (Salys 1985: 102). S. Nikitina teigia, kad mokslo terminais reiškiamų sąvokų pagrindus teorijomis ir koncepcijomis formuluoja specialistai, o liaudies terminais reiškiamas pasaulio vaizdas yra grindžiamas kitokiais, ne mažiau sudėtingais, ilgamete patirtimi ir žiniomis įtvirtintais, principais (Никитина 2009: 81). Teigiama, kad mokslo terminai žymi specialiąsias sąvokas, o liaudies terminai – vaizdinius¹ (žr. Гринев 1993: 48). S. Griniovas rašė, kad buitinių vaizdinių sistema nemažai skiriasi nuo mokslo sąvokų sistemos. Paprastosios kalbos priemonėmis reiškiamą buitinių vaizdinių sistemą kuriama asociatyviais ryšiais; terminais reiškiamą mokslo sąvokų sis-

¹ Vaizdinys – jautimiškai ryškus objekto vaizdas, išliekantis ir atkuriamas sąmonėje ir tada, kai pats tas objektas neveikia jutimo organų. Sąvoka yra apibendrintas pasaulio dalykų atspindys žmonių sąmonėje, ypatinga mąstymo forma, atspindinti pažintinės veiklos rezultatus (Jakaitienė 2010: 46). Sąvoka terminologijoje yra „apibendrintas mentalinis tam tikros dalykinės srities atitiktumu (konceptas)“. Terminologijoje sąvoka yra ne tik mąstymo vienetas, bet ir žinių vienetas (Jakaitienė 2010: 183).

tema kuriama loginių, visų pirma hierarchinių, ryšių pagrindu (Гринев 1993: 172). Sąvokų ryšiai atsiskleidžia terminų apibrėžtyse – tai taip pat yra vienas pagrindinių liaudies ir mokslo terminų skiriamųjų bruožų.

Liaudies terminija yra tautos pasaulio vaizdo atspindys, todėl čia pasitaiko lakūnų. Lakūnos – leksiniai vienetai, kurie atspindi specifinius tam tikros kultūros elementus ir neturi tiesioginių leksinių semantinių atitikmenų kitoje kalboje (Kvašytė 2009: 63). Lakūnų atsiradimo priežastis – pasaulio kategorizacijos ypatumai kalboje (Gudavičius 2007: 93). Šią liaudies terminijos ypatybę yra pabrėžusi S. Nikitina (Никитина 2009: 82). Mokslo sąvokų sistemos atspindi tik mokslo struktūrą ir neatskleidžia kalbos požiūrio. Mokslo sąvokos nepriklauso nuo konkrečios kalbos – net jei ir turi savitą socialinį ar kultūrinį atspalvį (Antia 2000: 105).

SISTEMIŠKUMAS

Svarbus liaudies ir mokslo terminų skirtumas yra tas, kad liaudies terminai specialiuosius vaizdinius įvardija be sąsajos su sąvokų sistema (Гринев 1993: 48). Mokslo terminai kuriami kaip mokslo srities sąvokų atspindžiai – tai prieškario laikais yra pabrėžęs filosofas St. Šalkauskis: „terminas yra žodis, reiškias sąvoką, turinčią specialios reikšmės kuriam nors mokslo dalykui“ (Šalkauskis 1991: 15). Terminologijoje mokslo terminai suprantami tik kaip sistemos nariai: „žodžiai arba pastovūs atributiniai žodžių junginiai, turintys labai apibrėžtą reikšmę tam tikros žmonių veiklos srities kalboje ir kurių paskirtis yra pavadinti bet kurios srities sąvokas kaip tam tikros sistemos narius“ (Keinys 1983: 229; Gaivenis 2002: 14). Terminologai pabrėžia, kad sąvokų sisteminimas – svarbi terminologijos mokslo ir darbo dalis (Picht 2009: 14). Viena pagrindinių terminologijos užduočių – terminijos sistemos sudarymas ir analizė. Tyrėjų teigimu, terminijos sistemos sudarymas ir analizė turėtų padėti pasiekti sąvokų sistemos ir jos formaliosios išraiškos izomorfizmą – abipusę atitiktį (Татаринов 2006: 81).

SEMANTINIAI LAUKAI

Su mokslo terminų sistemiškumu yra susijusi terminų lauko sąvoka. Terminų laukas apibrėžiamas kaip sisteminiu pagrindu unifikuota sudėtinga klasifikacinė struktūra, jungianti vienos profesinės srities terminus. Terminologijoje taip pat svarbu yra tirti terminų laukus: medžiagos struktūrinimą, terminų laukų elementų ryšius, elementų tarpusavio apibrėžtumą, lauko struktūros visuotinimą, istorinį sąveikavimą ir raidą (Татаринов

2006: 275–276). Liaudies terminų sudaromas semantinis laukas nepasižymi griežtumu ir vienodumu. Paprastosios kalbos semantiniai laukai yra atspindys realaus ar įsivaizduojamo pasaulio, kuriame daiktai, reiškiniai, savybės taip pat yra susijusios įvairiausiais ryšiais ir sudaro tam tikras sąlygiškai vienas nuo kitų atskirtas erdves ar teritorijas (Gudavičius 2007: 117). Liaudies terminų, kaip ir paprastosios kalbos žodžių, semantiniai laukai nuo mokslo sąvokų semantinių laukų skiriasi tuo, kad jų turinys ne toks vienalypis, sudėtingesnis ir platesnis (žr. Antia 2000: 105).

LIAUDIES IR MOKSLO TERMINŲ NOMINACIJA

Liaudies terminija nuo mokslinės skiriasi atsiradimo ir funkcionavimo stichiškumu (Никитина 2009: 80–81). G. Klepikova teigia, kad mokslo terminijoje sąmoningai siekiama tikrovės daikto ir sememos atitikties, čia nominacija yra baigtinė. Liaudies terminijoje, skirtingai nei mokslinėje, tikrovės daikto ir sememos santykis nustatomas stichiškai ir nominacija yra pasirinktinė – jos detalizavimas priklauso nuo tikrovės daiktų svarbos (Клепикова 1974: 33). Todėl galima manyti, kad liaudies terminijai būdingi pirminio specialiosios leksikos kūrimosi etapo požymiai. Tokiu atveju nominaciją lemia subjektyvūs veiksniai – kalbos ženklo semantikoje atsispindi nemokslinis daiktų, savybių, veiksmų ir procesų suvokimas (Володина 1997: 43). Nemokslinis daiktų bei reiškinių suvokimas lemia sąvokų ir vaizdinių įvardijimą pagal tam tikras asociacijas. S. Nikitina teigia, kad metaforos liaudies terminijoje yra viena svarbiausių įvardijimo priemonių (Никитина 2009: 82). Statybos liaudies terminijoje metaforinis sąvokų įvardijimas yra dažnas reiškinys, pvz.: *kamurka* „prasta trobelė“ LKŽe, *kaniūkšlė* „prasta troba“ LKŽe, *pašiūrė* „menka trobelė“ LKŽe, *pirtis* „prastas gyvenamasis namas“ LKŽe; *nameliokas* „prieangis“ LKA I 39, *namelis* „priemenė“ LKA I 39, LKŽe, *pirtikė* „prieangis“ LKŽe. Taip pat galima pridurti, kad labai svarbi liaudies terminų įvardijimo priemonė yra metonimija. Statybos liaudies terminijoje pagal veiksmus pavadinami konkretūs daiktai (įtaisiniai, pastatų dalys), pvz.: *užsukimas* „sukamasis skląstis“ LKA I 41, *nusirengimas* „pirties prieangis“ LKA I 58, arba pagal statybinę medžiagą įvardijamos konstrukcijos – grindiniai, pvz.: *žemė* „klojimo grindymas“ LKA I 54, *molis* „gyvenamojo namo grindinys“ LKA I 37. Pasak terminologų, metonimija yra svarbus naujų žodžių ir mokslo terminų reikšmių susidarymo būdas. Pastebėta, kad metoniminis reikšmių perkėlimas mokslo terminijoje, nors ir turi šiokių tokių skirtumų, yra

grindžiamas tokiais pačiais principais, kaip ir paprastojoje kalboje (Прохорова 1996: 69).

Tiesa, terminologai atkreipia dėmesį, kad mokslo terminus veikia paprastosios kalbos leksiniai ir semantiniai procesai. Taip pat sakoma, kad mokslo terminai priklauso nuo vartosenos situacijos ir konteksto. Tokiu atveju mokslo terminai gali sinoniminiais ryšiais sietis su kitais terminais, pasižymėti daugiareikšmiškumu, vaizdingumu ir ekspresyvumu (Татаринов 2006: 134). Terminų vaizdingumas, metaforiškumas ir emociingumas gali atsirasti dėl funkcionavimo sferos išsiplėtimo, vartojimo už specialiosios mokslo srities ribų (Татаринов 2006: 134). Pavyzdžiui, statybos mokslo terminijoje pasitaiko iš profesionalizmų atsiradusių terminų, kuriems būdingas metaforinis perkėlimas pagal įvairias asociacijas, pvz.: (*girdėjimo*) *slenkstis* STŽ 547, *greičių dėžė* ALSTŽ 160, *oro tinklas* ALSTŽ 8, *šilumos tiltelis* ALSTŽ 44, (*apviijos*) *žingsnis* STŽ 728, (*laikančiųjų sienų*) *žingsnis* STŽ 728 (plačiau žr. Stunžinas 2006: 66). Taip pat mokslo terminijoje pasitaiko ir daugiareikšmių terminų. Tuo mokslo terminai panašūs į liaudies terminus. Tačiau kalbininkai atkreipia dėmesį, kad daugiareikšmiškumo reiškiniai mokslo terminijoje skiriasi nuo analogiškų paprastosios kalbos reiškinų. Skirtumas yra tas, kad visi šie procesai neveikia leksinių ir semantinių mokslo terminijos požymių ir nesuardo terminų semantinio apibrėžtumo (Даниленко 1977: 65).

IŠVADOS

1. Liaudies ir mokslo terminai yra nominatyvinę funkciją atliekantys nomenklatūriški specialiąsias sąvokas žymintys žodžiai ir žodžių junginiai. Liaudies terminija yra svarbus mokslo terminijos šaltinis – ankstyvosios statybos mokslo terminijos pavyzdžiai rodo, kad liaudies terminai imti tiesioginėmis ir netiesioginėmis reikšmėmis.

2. Ne visi liaudies terminai tinka mokslo sąvokoms įvardyti – jie skiriasi ir keliamais reikalavimais. Iš mokslo terminų reikalaujama tikslumo, vienareikšmiškumo, taisyklingumo, sistemiškumo, stilistinio neutralumo, logiškumo. Liaudies terminai parodo kalbos išraiškos priemonių įvairovę, jiems būdingas sinonimiškumas, daugiareikšmiškumas ir vaizdingumas.

3. Mokslo terminai kuriami kaip mokslo sąvokų sistemos nariai. Juos kuria ir apibrėžia specialistai. Mokslo terminų sudaromas semantinis laukas yra vienos srities terminus jungianti sisteminiu pagrindu unifikuota klasifikacinė struktūra. Liaudies terminai atskleidžia tautos pasaulio vaizdą ir specialiuosius vaizdinius įvardija be sąsajos su sąvokų sistema. Jų

sudaromas semantinis laukas yra sudėtingesnis ir platesnis nei mokslo sąvokų semantinis laukas.

4. Mokslo terminijoje siekiama sąvokų ir terminų atitikties, liaudies terminijoje nominacija yra pasirinktinė. Dėl įvairių paprastosios kalbos veiksmų ir vartosenos mokslo terminai gali supanašėti su liaudies terminais ir pasižymėti sinonimiškumu, daugiareikšmiškumu ir vaizdingumu.

ŠALTINIAI

- ALSTŽ – *Anglų–lietuvių kalbų statybos terminų žodynas*, Vilnius, 1993.
- Braž – Bražinskas J. *Kaip ir iš ko galima statyti pigius ir tvėringus ūkio trobesius*, Vilnius, 1910.
- DūnŽ – Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas. V. Vitkauskas, Vilnius, 1976.
- Iv – Ivanauskas J. *Plytų gamyba kaimo plytinėse*, Kaunas, 1932.
- Jan – Januševičius P. *Namai, jųjų svarba, vieta, padėjimas, stilius, medga, statymas*, Kaunas, 1917.
- Jod – Jodelė P. *Statybos medžiagoms priimti normos ir joms bandyti sąlygos*, Kaunas, 1929.
- K – *Kalendorius arba Metu skajtilus ukiszkas ant metu nuog užgimima Wieszpaties Metu paprastunju turenčziun 365 dienas. Parašzitas par Ł. Iwiński, Wilniuje, 1849–1862.*
- KaltŽ – Kaltanėnų šnektos žodynas. A. Vilutytė, Vilnius, 2008.
- KazRŽ – Kazlų Rūdos šnektos žodynas. A. Pupkis, Vilnius, 2008–2009.
- Kind – Kinduryš V. *Ūkiškų triobų statybos vadovas*, Kaunas, 1935.
- KupŽ – Kupiškėnų žodynas. K. Voslytė, Vilnius, 2007.
- LazŽ – Lazūnų tarmės žodynas. J. Petrauskas, A. Vidugiris, Vilnius, 1985.
- LKA I – Lietuvių kalbos atlasas. T. 1: Leksika. Red. K. Morkūnas, Vilnius, 1977.
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* (elektroninis leidimas, www.lkz.lt), Vilnius.
- M – Medega statant trobas. – *Auszra*, 1884, Nr. 1–3, 56–59.
- Reis – Reisonas J. *Molio statyba*, Kaunas, 1928.
- STŽ – *Statybos terminų žodynas*. Ats. red. A. Kudzys, Vilnius, 2002.
- Šim – Šimoliūnas J. *Statyba. I tomas. Statybos medžiagos*, Kaunas, 1937.
- Uk – *Ukinjkas: lietuviszkas laikrasztis, paskirtas reikalams ukinjky*. Ats. red. M. Jankus, Ragainė, 1890–1891.
- Van – Vanagaitis R. *Ūkio statyba: ūkininkams ir statybos darbininkams vadovėlis*, Šiauliai, 1922.
- ZanavŽ1–3 – Zanavykų šnektos žodynas. T. 1. Vyr. red. A. Pupkis, Kaunas, 2003. T. 2. Vyr. red. V. Sakalauskiėnė, Vilnius, 2006.
- Zub – Zubauskas K. *Statybos ir butų tvarkymo įstatymai, taisyklės*, Tilžė, 1922.

LITERATŪRA

- Antia B. E. 2000: *Terminology and Language Planning*, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Balčikonis J. 1978: *Rinktiniai raštai 1*, Vilnius.
- Būga K. 1961: *Rinktiniai raštai 3*. Sudarė Z. Zinkevičius. Vilnius.
- Gaivenis K. 2002: *Lietuvių terminologija: teorijos ir tvarkybos metmenys*, Vilnius.
- Gudavičius A. 2007: *Gretinamoji semantika*, Šiauliai.
- Jakaitienė E. 2010: *Leksikologija*, Vilnius.
- Kaulakienė A. 2009: *Lietuvių fizikos terminijos raida*, Vilnius.
- Keinys St. 2005: *Dabartinė lietuvių terminologija*, Vilnius.
- Keinys St. 1980: *Terminologijos abėcėlė*, Vilnius.
- Klimavičius J. 2005: *Leksikologijos ir terminologijos darbai: norma ir istorija*, Vilnius.
- Kvašytė R. 2009: Tautinės realijos pavadinimai, terminai ir jų pavartojimas. – *Terminologija* 16, 56–67.
- LE XXXI – *Lietuvių enciklopedija*. Vyr. red. V. Biržiška, Boston, 1964.
- Picht H. 2009: The seven pillars of terminology. – *Terminologija* 16, 8–22.
- Riggs F. 1993: Social Science Terminology: Basic Problems and Proposed Solutions. – *Terminology: Applications in Interdisciplinary Communication*, 195–202.

- Salys A. 1985: *Raštai 3*, Roma.
- Skardžius Pr. 1997: *Rinktiniai raštai 2*, Vilnius.
- Skujiņa V. 1993: Some Aspects of the Specific Character of the Semantic Level in Terminology. – *TKE'93 Terminology and Knowledge Engineering*, Frankfurt/M.: Indeks Verlag, 50–55.
- Stunžinas 2006: Lietuviški metaforiniai statybos terminai. – *Terminologija 13*, 62–75.
- Stunžinas 2007: 1910–1937 m. lietuviškoji statybos terminija (iš turimų išteklių). – *Terminologija 14*, 125–134.
- Stunžinas 2009: Daugiareikšmiai ir homoniminiai statybos liaudies terminai. – *Terminologija 16*, 68–92.
- Šalkauskis St. 1991: *Raštai 2*, Vilnius.
- Володина М. Н. 1996: *Термин как средство специальной информации*, Москва.
- Гринев С. В. 1993: *Введение в терминоведение*, Москва.
- Даниленко В. П. 1997: *Русская терминология*, Москва.
- Клепикова Г. П. 1974: *Славянская пастушеская терминология*, Москва.
- Никитина С. 2009: Народная терминология и народное знание. – *Терминология и знание: материалы Международного симпозиума* (Москва, 23–24 мая 2008), 78–88.
- Прохорова В. 2006: *Русская терминология (лексико-семантическое образование)*, Москва.
- Трубачев О. Н. 1966: *Ремесленная терминология в славянских языках: (этимология и опыт групповой реконструкции)*, Москва.
- Татаринов В. 2006: *Общее терминоведение: энциклопедический словарь*, Москва.

SIMILARITIES AND DIFFERENCES OF FOLK AND SCIENTIFIC TERMINOLOGY OF BUILDING

This paper deals with similarities and differences between folk and scientific terminology of building.

Folk and scientific terms are functional and semantic types of words, both are a nomenclative reflection of condensed information. Folk terminology is treated as an important source of scientific terminology and scientific terminology uses folk terminology for the needs of a naming system. Folk terms are incorporated into scientific terminology with revised, expanded, narrowed or figurative meanings.

Some folk terms cannot be used for scientific concepts. Scientific terms have strict requirements of precision, monosemy, correctness, systematicity, stylistic neutrality, logicity. In folk terminology synonymy, polysemy and figurativeness are regular phenomena, which show the semantic flexibility of language.

Scientific terms are created as units of a scientific concept system and they are defined by the specialists of the particular knowledge field. Terminological field is a systemic unified classification structure which comprises terms of a particular field. Folk terminology reflects the world view of a nation and names special concepts without relation to a concept system. In scientific terminology correspondence of concepts and terms is claimed. In folk terminology nomination of terms is a matter of choice. Due to various factors of common language and usage scientific terms can show the resemblance to folk terms and develop synonymy, polysemy and figurativeness.

Gauta 2010-12-10

Robertas Stunžinas
 Mykolo Romerio universitetas
 Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
 E. paštas robertas@mruni.eu